

XALQ XO‘JALIGI MAHSULOTLARINING TASHQI IQTISODIY FAOLIYATDAGI O‘RNI (1946-1990 yy)

F.N.Choriyev

Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti, Toshkent, 100149, O‘zbekiston Respublikasi

E-mail: choriyevfazliddin8@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonning 1946-1990 yillarda eksport salohiyati, xalq xo‘jaligi va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining tashqi iqtisodiy faoliyatdagi o‘rni, Osiyo, Afrika va Amerika davlatlari bilan iqtisodiy aloqalari qiyosiy tahlil qilib yoritib berilgan.

Tayanch so‘zlar: xalq xo‘jaligi, paxta, eksport, savdo, rejalashtirish, qishloq xo‘jaligi, texnika, bozor, strategiya, iqtisod, ijtimoiy rivojlanish.

1. KIRISH

Ikkinchi jahon urushidan keyin O‘zbekiston xalq xo‘jaligini qayta tiklash jarayoni jadallik bilan izchil davom etdi. Urushdan keyingi davrda iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish jarayoni qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining sovet ittifoqi hududida, shuningdek Osiyo, Afrika va Amerika davlatlarida hududida eksport qilinishi bilan kecha boshladi. Bunda asosan qayta tiklanish davri sifatida 1946-1950 yillar alohida ahamiyat kasb etdi. Bunda asosan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish va eksportini tiklashga qaratilgan bo‘lsa, keyingi yillar ichki rejalashtirish tizimi va tashqi siyosat doirasida mahsulot eksportiga yuqori e‘tibor berildi 1960-yillardan boshlab xalq xo‘jaligi kengashlarining tashkil etilishi asosida ittifoq miqyosida eksport o‘rni juda ham keng yo‘lga qo‘yila boshlandi. [1.B.75] O‘zbekistonning xalq xo‘jaligining xalqaro aloqalari asosan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari va texnikalariga asoslangan edi. Keyinchalik Afrika bozorlariga qishloq xo‘jaligi texnikalarining yetkazib berilishi, shuningdek kadrlar almashinuvining yo‘lga qo‘yilishi juda jadallik bilan olib borilgan.

2. TADQIQOT TAHLILI

O‘zbekistonning tashqi savdodagi eksport salohiyati ishtiroki aynan xalq xo‘jaligi va qishloq xo‘jaligi mahsulotlari butun 1946–1990-yillar Sovet Ittifoqi uchun qayta tiklanish, markazlashtirilgan iqtisodiy boshqaruv va global bozorlarga qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetkazib berish strategiyasini chuqur shakllantirgan davr bo‘ldi. Bu bilan Sovet Ittifoqi “uchinchi dunyo” davlatlarini qayta tiklanishiga yordamlashish bahonasida ular bilan iqtisodiy imkoniyatlarini ancha kengaytirdi. Xalq xo‘jaligi mahsulotlarining tashqi aloqalarida o‘rnida asosan ikki maqsadda foydalanilgan, ya’ni ichki ehtiyojlarni qondirish va xalqaro savdoda daromad olish edi. [2.B.83] Ichki ehtiyojlarni qondirish bu ittifoq miqyosidagi asosiy masala sifatida qaralgan edi. Chunki qayta tiklanish davrida bu eng avvalo mamlakatning ichki ehtiyojlarini qondirish global maqsad sifatida qaralgan edi. Ikkinchi asosiy maqsad sifatida esa xalqaro savdoda ehtiyojlarni baholash, va xalqaro miqyosda o‘z o‘rnini yanada kengaytirish maqsad qilingan edi. Sovet Ittifoqining qishloq xo‘jaligi eksportining asosiy xususiyatlari sifatida quyidagilarni alohida ko‘rsatish mumkin. Bunda birinchi navbatda markazlashtirilgan boshqaruv tizimining yo‘lga qo‘yilishi. Bunda asosan Sovet Ittifoqi qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish va eksportni butun mamlakat bo‘yicha markaziy reja orqali boshqardi. Eksport rejalari va kvotalari davlat tomonidan belgilanib, qishloq xo‘jaligi tovarlari global bozorga chiqarildi. [3.B.114] Ya’ni bu jarayonda barcha xalq xo‘jaligi mahsulotlari ma’lum reja asosida yig‘ish va ularni tashqi savdoga yo‘naltirish maqsad qilingan edi. 1960-yillardan keyin O‘zbekiston xalq xo‘jaligi kengashining tashkil etilishi bilan esa xalqaro savdo tizimi yangi bosqichga olib chiqildi. Keyingi ikkinchi asosiy yo‘nalish esa mahsulot turlari va ukarning qayi davlatlarga yo‘naltirilishi edi. Asosan xalq xo‘jaligi mahsulotlari va texnikalar yuborilishi maqsad qilingan, bu orqali keyinchalik ushbu mamlakatlar bilan importning ham yo‘lga qo‘yilishi masalasiga

alohida etinor berilgan. Yuborilgan mahsulotlar asosan paxta tolasi va paxta mahsulotlari — mamlakat eksportining asosiy qismi bo‘lib, xususan Markaziy Osiyo respublikalari, shu jumladan O‘zbekiston SSR paxtachilikda “yurak” rolini bajardi. Keyingi o‘rinlarda esa meva-sabzavot mahsulotlari va ularning qayta ishlangan shakllari shuningdek yog‘lar va boshqa qishloq xo‘jaligi xom ashyosi va qishloq xo‘jaligi texnikalari.

3. TAHLIL VA NATIJALAR

O‘zbekistonning xalq xo‘jaligi mahsulotlarining tashqi savdodagi o‘rni 1960-yillardan keyin yanada o‘sa boshladi. Bunda xalq xo‘jaligi kengashlarining tashkil topish jarayoni va ittifoqdan alohida tarzda shartnomalar tuza boshlagan davr sifatida ham jarayon jadallik bilan tezlash boshlagan. Eksport uslubi va siyosatiga alohida e‘tibor beril qaralgan. Ya‘ni ittifoq tarkibiagi davlatlardan tashqari boshqaruv uslubiga mos keladigan, shuningdek davlatning xalqaro o‘rniga ijobiy tasir qiladigan mamlakatlarga iqtisodiy ma‘noda katta ahamiyat berilgan. Eksport nafaqat iqtisodiy maqsadlarda, balki Sovet tashqi siyosatida ham vosita bo‘lib xizmat qildi. Mahsulotlar ko‘pincha do‘st kommunistik mamlakatlarga yoki sovet ta’sir doirasidagi hududlarga sovg‘a yoki yordam sifatida yetkazildi. Eksport ko‘rsatkichlarini oshirish orqali Sovet Ittifoqining iqtisodiy ta’sirini kengaytirish maqsad qilingan edi. Yuborilgan mahsulotlardan ittifoq miqyosida juda katta daromad olingan bo‘lsa ham lekin O‘zbekistonga ushbu daramodlarning juda kam qismi qayta berilgan. U ham bo‘lsa ushbu mahsulotlarni eksportini yanada kengaytirish yoki qishloq xo‘jaligi texnikalari qayta tamirlanishiga sarflargan edi. Shuningdek iqtisodiy bog‘liqlik va sistematik cheklovlar ham iqtisodiy faoliyatda yuqori o‘rinda savdo qilinishini cheklovlarni keltirib chiqardi. Markazlashgan reja iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlagan bo‘lsada, ishlab chiqarish va eksport tizimi bir qator muammolarga duch keldi. Xususan iqtisodiy samaradorlik pastligi, juda ko‘p ma‘noda rejalashtirish tizimi, bir tarmoqqa (masalan, paxtaga) qaramlik, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini eksport bo‘yicha tashqi bozorlar bilan raqobat qila olmaslik, yetishtirayotgan mahsulotlar orqali bazi bir qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining aholiga yetishmasligi. Xalq xo‘jaligi eksport ma‘lum yillarda o‘zgarib bordi. Eksportning dinamikasi va o‘zgarishlari 1946 boshlab Sovet Ittifoqi qishloq xo‘jaligi eksportini asta-sekin tiklab brogan bo‘lsa. 1950–1970 yillarda paxta va meva-sabzavot mahsulotlari eksporti nazorat ostida bo‘ldi. 1970–1980 yillarda eksport hajmi o‘sdi, ayniqsa paxta tolasi va qayta ishlangan mevalar bo‘yicha eksport etakchi pozitsiyani egalladi. [4.B.52] 1980 yillar oxiri va 1990 yillarda esa iqtisodiy inqiroz va markaziy reja tizimidagi muammolar eksportning barqaror o‘shishiga halaqit berdi.

4. XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkin O‘zbekistonning 1946-1990 yillardagi xalq xo‘jaligi mahsulotlarining tashqi savdodagi o‘rni davlatning ittifoq tarkibidagi rolga va jahon bozorlarida tashqi munosabatlariga katta tasir ko‘rsatdi. Aynan bu iqtisodiy faoliyat keyinchalik mustaqil ravishda shartnomalar, davlatlar bilan iqtisodiy aloqalarning keng yo‘lga qo‘yilishi omil bo‘lib xizmat qildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Хайдаров И.М. Ўзбекистон ССР саноатининг Совет иттифоқи ягона халқ хўжалиги комплексидаги ўрни (1945-1991) Тошкент.2021.-Б.75
2. Народное хозяйство Узбекской ССР за 50 лет Сбор. Статматериалов. – Ташкент: “Узбекистан”. 1975. – С. 83
3. Народное хозяйство Узбекской ССР за 70 лет Советской власти. Юбилейный стат. ежегодник. – Ташкент, 1987. – С. 114
4. Ризаев Р.Социалистическое сельское хозяйство Узбекистана. – Ташкент: 1978. – С.52